

تذکره
نشر نگاه معاصر

عزبة الکتبة

گزیده‌ای از مراسلات دیوان سلطان سلجوقی
علی بن احمد منتجب الدین اتابک جوینی
به اهتمام مریم صادقی

فهرست

۱۱	تقدیر و تشکر
قسمت اول: مقدمه	
۱۶	نثرهای اقناعی
۱۶	موقعیت و اهمیت عتبه الکتبه
۱۷	ترتیب مطالب کتاب
۱۸	مختصری در تاریخ سلجوقیان
۲۰	تأثیرات وزارت خواجه نظام الملک
۲۱	مدارس نظامیه
۲۳	تولیت نظامیه‌ها
۲۴	نقش غزالی
۲۷	ساختار اداری، سیاسی و... و عناوین مقامات و انتصابات سلجوقیان
۲۷	دیوان‌های دولتی
۲۸	وظایف وزیران
۳۷	نهادهای دولتی
۳۸	لقاب دولتمردان
۳۸	اختلافات و درگیری‌های دینی و فرقه‌ای
۴۰	شرح حال منتجب‌الدین جوینی نویسنده‌ی عتبه الکتبه
۴۲	معرفی عتبه الکتبه
۵۰	بخش دوم، نامه‌های دوستانه (اخوانیات)
۵۰	اقناع مخاطب (نثر اقناعی)
۵۱	فهرست منشورها و نامه‌های موجود در بخش سلطانیات
۵۱	فهرست منشورها و نامه‌های موجود در بخش اخوانیات

فهرست منشورها و نامه‌های موجود در بخش ضمیمه ۵۷

یزدان سالاری ۵۸

آمیختگی دین و سیاست ۵۹

نظام طبقه‌بندی و خویشکاری ۵۹

نظام طبقه‌بندی مردم در عتبة الكتبة ۶۰

ظل الهی ۶۱

عناوین مقامات و انتصابات دولتی در عتبة الكتبة ۶۲

مناصب دینی و علمی ۶۳

مناصب سیاسی و اداری ۶۳

مناصب نظامی ۶۳

مناصب مالی ۶۳

مناصب قضایی ۶۳

ویژگی‌های سبکی عتبة الكتبة ۶۴

۱. محور لغوی ۶۴

۲. محور دستوری ۶۴

۳. محور بدیعی ۶۵

عتبة الكتبة در آثار دیگران ۶۵

روش تصحیح و شرح متن ۶۶

الف. تصحیح متن ۶۶

مراحل شرح اثر ۶۹

مقدمه‌ی قزوینی (مصحح) ۷۰

خانندان نظام‌الملک ۷۸

خانندان سلجوقی ۸۱

سلجوقیان، پادشاهی طغرل ۱۰۶۳ م ۸۳

جهان ایرانی، سلجوقیان ۱۰۸۰ م ۸۴

سلجوقیان، پادشاهی ملکشاه ۱۰۹۲ م ۸۵

امپراتوری سلجوقیان ۸۶

استان‌های خلافت عباسیان ۸۷

استان جبال ۸۸

استان قهستان و خراسان ۸۹

جیحون و سیحون ۹۰

خوارزم ۹۱

قسمت دوم: شرح متن

بخش اول: نامه‌های اداری (سلطانیات) ۹۵

بخش دوم: نامه‌های دوستانه (اخوانیات) ۱۸۳

بخش سوم: نامه‌های ضمیمه (نامه‌های رشید و طواط و فتحنامه‌ی منتجب‌الدین) ۲۵۳

قسمت سوم: نمایه‌ها

لغات و ترکیبات ۲۷۵

اصطلاحات اداری و سیاسی و نظامی ۲۹۳

اصطلاحات مالی ۲۹۹

اعلام اشخاص کتاب عتبة الكتبة ۳۰۱

اعلام مکان‌ها ۳۰۹

منابع ۳۱۱

کتاب عتبه الکتبه مهم‌ترین سند اداری دوران سلجوقی است. این کتاب به رغم یگانگی و اهمیت بسیار، مورد توجه قرار نگرفته و چه بسا به فراموشی هم سپرده شده در حالی که اگر از محدود نامه‌هایی که حالت شخصی و دوستانه دارد صرف نظر شود، تنها سندی است که روند جزئی و کیفیت اداری امپراتوری بزرگ سلجوقیان را بیان می‌کند. امتیاز این اثر در یگانگی شیوهی کتابت است که در هیچ اثر دیگر منشور فارسی نیست؛ این متن، ساختار درونی و بیرونی قدرت و حکومت سلجوقیان از قبیل نحوه‌ی انتصاب قاضیان، فرماندهان، امرای لشکر، محتسبان، خطبا، مالیات‌بگیران و شیوهی کار آن‌ها در اخذ مالیات‌ها، انواع مالیات، اعتراضات و مخالفت‌ها و نحوه‌ی برخورد با آن‌ها، انواع مقامات و نام آن‌ها و نقش و القاب و اهمیت آن‌ها را به خوبی نشان می‌دهد. این اثر، منحصر به فرد و بی‌همتا است.

این متن در سال ۱۳۲۹ توسط محمود قزوینی تصحیح شده است. متن عتبه (تصحیح قزوینی) شامل دو بخش است: نخست (اداری) شامل ۳۹ نامه (که با شماره‌ی اشتباهی ۳۶ به پایان رسیده) و دوم (اخوانیات) شامل ۶۶ نامه (که با شماره‌ی اشتباهی ۶۴ به پایان رسیده). با اصلاح و جرح و تعدیل مشخص شد که شماره‌گذاری قزوینی به دو دلیل مخدوش است: ۱. ترتیب شماره‌ها ۲. اختلاط نامه‌های منتجب‌الدین با رشید و طواط که خود قزوینی در مقدمه بدان تصریح دارد. پس کتاب حاضر مجموعاً (سلطانیات و اخوانیات) دربردارنده‌ی ۱۰۲ نامه است که شرح آن‌ها در همین مقدمه خواهد آمد. این نامه‌ها بر دو دسته هستند که در زمان سلطان سنجر به اطراف و اکناف نوشته و فرستاده می‌شدند و کاملاً درست و بکر و دست اول است. اما تصحیح متن قزوینی بسیار ناقص و نارسا است و متنی منقح را در دسترس قرار نمی‌دهد لذا خواننده نمی‌تواند از آن بهره‌برد بنابراین لازم بود این متن یک بار دیگر تصحیح شود و چون متن آن مصنوع و متکلف است، به شرح هم نیاز بود، لذا متن عتبه الکتبه توسط نگارنده ابتدا تصحیح و سپس لغات و جملات و عبارات ثقیل متن، شرح گردید. با توجه به شماره و تعداد نویسنده‌ی نامه‌ها، کتاب حاضر در سه بخش تنظیم شده است: بخش اول، نامه‌های اداری شامل ۳۹ نامه. بخش دوم، نامه‌های اخوانیات شامل ۶۳ نامه و بخش سوم، ضمیمه که شامل ۶ نامه است. گردآورنده‌ی نامه‌ها یعنی منتجب‌الدین، نماینده‌ی تام‌الاختیار